

D. and R. Dushanovich, R. Kandevoг. The conclusion about traditions in the educational sphere were the base for educational success was made.

94(477)"19"+94(4-11)"19"[:328.123(045)

Ю.О. Каганов

**УЧАСТЬ МОЛОДІ В ОПОЗИЦІЙНОМУ РУСІ В УКРАЇНІ
ТА КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1980-х – 1991 рр.):
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ**

Історичний досвід свідчить: якщо відкинути бажання перевіряти і на практиці розвивати тезу про молодь як доступний об'єкт і легку жертву маніпуляції, то на перший план суспільству слід винести перефразований дельфійський вислів "Пізнай свою молодь". Це гасло стає актуальним для науковців в контексті дослідження ролі і місця молоді в опозиційному русі у другій половині 80-х років ХХ ст. – період суспільно-політичних трансформацій, що системно охопили більшість країн "соціалістичного табору".

Представлена стаття робить спробу окреслити спільні тенденції та закономірності, характерні для молодіжного чинника в демократичних перетвореннях як в Україні, так і в країнах Центрально-Східної Європи, а також ставить за мету глибшу інтерпретацію на цьому тлі своєрідних рис українського опозиційного молодіжного руху.

В історіографії означена проблема не ставала предметом окремої уваги науковців. Дослідники при розгляді питання участі молоді в суспільно-політичних трансформаціях акцентують увагу, природно, на національних історіях. Так, особливості опозиційного молодіжного руху в Україні розглядають вітчизняні вчені В. Головенько [4], О. Корнієвський [11], В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький [12], Т. Пашиніна [21; 22]. Польський молодіжний чинник є предметом зацікавлення К. Яновського [37], А. Тимовського [41]. Роль угорської молоді в демократичному транзиті розглядає М. Сабо [40]. Специфіку чехословацького молодіжного руху висвітлюють дослідження С. Мотрук [16; 17], Л. Новак-Каляєвої [19]. Разом з тим, маємо констатувати, що не використаним залишається компаративний ракурс вивчення проблеми.

Джерельною базою статті є матеріали "неформальної" (самвидавської) періодики та фондів Музею-архіву та документаційного центру українського самвидаву «Смолоскип» (м. Київ).

У загальноприйнятому соціологічному розумінні молодь – найбільш дієспроможна частина населення. Вона відрізняється від інших демографічних груп більшою одержимістю, згуртованістю, мобільністю, звільненістю від догматів тоталітарної свідомості, швидше засвоює все нове, перспективне [11, с.2], її свідомість і життя меншою мірою, ніж у старших, обтяжена негативними традиціями, стереотипами мислення і психології.

Щодо вікового цензу, який дозволяє відносити особу до категорії молоді, то єдиного усталеного канону немає. Так, у статистиці ООН, ЮНЕСКО – це люди у віці від 15 до 24 років включно, в матеріалах Європейського Союзу – 15-25 років. В законодавстві незалежної України поняття молоді регулюється, зокрема, Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», який визначає вік від 14 до 35 років (до внесення змін до закону у березні 2004 р. цей поріг складав 28 років) [6].

У даній роботі ми оперуємо віковим цензом 15-29 років, який був визначений радянським законодавством та законодавством більшості країн-сателітів [4, с.16].

Так, на 1983 р. молодь в Українській РСР складала 31,9% від загальної кількості населення республіки, 1987 р. – 30,2% [15, с.8], 1989 і 1990 рр. – 21,1% [27, с.151]. Частку молоді серед населення країн Центрально-Східної Європи демонструє таблиця 1.

Таблиця 1.

**Частка молоді в структурі суспільств регіону Центрально-Східної Європи
[18, с. 311; 14, с. 8]**

	Кількість, тис. чол.	%
Польща (30.06.1985)	8564	23
Чехословаччина (01.07.1984)	3327	21,5
Румунія (01.07.1984)	5122	22,6
Болгарія (01.07.1985)	1819	20,3
Угорщина (01.07.1985)	2134	20,0

Молодь завжди була, є і буде специфічною соціальною групою, якій притаманний пошук свого "я" і свого місця в суспільстві, безкомпромісність, нетерпимість, прямота, максималізм. У всі часи молоде покоління виділяло зі свого середовища незадоволених існуючими порядками, тих, хто бореться проти всього застарілого, консервативного [4, с.99]. Тому цілком закономірно, що перші паростки демократизації найраніше проявилися в чутливому до змін молодіжному середовищі.

В умовах лібералізації суспільно-політичного життя за доби перебудови на всьому просторі "реального соціалізму" посилюються критичні висловлювання окремих представників молоді про радянську виборчу систему, газети, радіо і телебачення, відбувається поширення серед молоді інформації про життя на Заході, її захоплення зарубіжною атрибутикою і символікою, речами західного виробництва, західною музичною продукцією в стилі "рок" і "панк", піснями емігрантів.

В офіційній партійно-радянській пресі перебудовного періоду утверджується термін "неформали", під яким маються на увазі "робітничка, міська, зокрема студентська молодь з бунтарськими настроями, спосіб діяльності і відношення всередині якої суперечать нормам поведінки і соціалістичному способу життя" [27, с.51]. Вважалось, що поява "неформалів" – наслідок "впливу західної ідеології і культури", яка не мала ніякого відношення до "внутрішньої ситуації на Україні".

Вияв бурхливого зростання активності молоді весь світ спостерігав під час резонансної акції студентського голодування в Україні 1990 р. і участі молоді в антитоталітарних революціях в Центрально-Східній Європі 1989 р.

При всіх відмінностях у вимогах, характері та перебігу виступів як української молоді, так і молоді країн Центрально-Східної Європи, спільним є, по-перше, потужний опозиційний потенціал, що проявився в революційних подіях; по-друге, сформовані демократичні цінності, які лягли в програмні вимоги молоді і за які вона так запекло боролася, щоб впровадити їх в громадське життя.

Паралельно з падінням єдино можливих державних структур молоді (найголовніше – комсомолу) оформилися опозиційні молодіжні структури, які через свою політичну активність, безкомпромісність завоювали значний вплив серед юнацтва і в суспільстві в цілому.

В Україні серед молодіжних організацій найбільшу роль відіграли студентські. Адже в умовах України студентське середовище виявилось найбільш сприятливим для діяльності політизованих об'єднань. Тому, як вважає дослідник І.В. Коляка, в

нашій країні ці дві течії – молодіжний та студентський рух – можна розглядати як форму одного суспільного процесу [10, с.137].

Серед найбільш впливових молодіжних організацій опозиційного спрямування всеукраїнського рівня виділяються Студентське братство та Українська студентська спілка, представляючи два традиційні центри інакодумства – відповідно Львів та Київ.

25 травня 1989 р. відбулася установча конференція Львівського Студентського братства, на якій були прийняті статут, програма, звернення до студентів України та обрана керівна Рада братства. Лідером став Маркіян Іващишин.

У виданні «Українське слово» (Париж) так метафорично викладено "біографію" «Студентського братства»: "батьки: львівські вузи; хрещені батьки: Товариство української мови, Народний Рух України за перебудову, Союз українських студентів Канади, Товариство Лева; хрещена мати: рідна бюрократія. Її хрещення найбільше цінне. Чим більше вона нас хрестить, тим сильнішими ми стаємо; характер дещо запальний, однак виховує в собі демократичність мислення, толерантність, культуру дискусій" [31].

3 жовтня 1989 р. студенти-члени Студентського братства університету та Політехнічного інституту взяли участь в політичному попереджувальному страйку в знак протесту проти жорстокого розгону демонстрантів 1 жовтня у Львові. Згодом більшість страйків, які мали місце у Львові, не обходилися без участі "братчиків".

Схожий процес спостерігався у Києві. Влітку 1989 р. виникла ідея створення загальновузівської студентської організації, яка б стала центром студентської політичної ініціативи в Києві. 5 вересня 1989 р. було створено ініціативний комітет, серед членів якого були О. Хмелевський, М. Свистович, О. Доній, В. Піховшек, В. Кириленко, М. Кошманенко, В. Сокур, О. Суховій, П. Шеревера та один з лідерів «Громади» – В. Чемерис. Учасники наради домовилися про створення Української студентської спілки (УСС).

У вересні 1989 р. була оприлюднена Відозва Київської філії УСС до студентської молоді, де зазначалося, що "проблеми, які хвилюють студентів, не обмежуються тільки військовими кафедрами: то і суто побутові проблеми, і питання демократизації вузівського життя та реального впливу студентів на навчальний процес" [22, с.433].

Установчий з'їзд Української студентської спілки відбувся 8-9 грудня 1989 р. у приміщенні Київського університету. Як зазначав у газеті «Українське студентство» студент КДУ Михайло Свистович, "нарешті те, що студентство стає активною силою, можна побачити не тільки з південнокорейських репортажів, але й на власні очі у власній хаті. Ніби прокинувшись після важкого сну, поволі подає голос протесту і наш інтелектуальний прошарок молоді: від внутрішнього протесту до зовнішніх стихійних поодиноких його проявів, а від них до об'єднання, наштовхуючись на цьому шляху на опір стагнаторів, репресії влади, а то й просто непорозуміння оточуючих: "І чого вони ще хочуть?..." [26]

Серед 167 делегатів, які взяли участь у з'їзді, регіональне представництво розподілилося наступним чином: Київ представляли 67 осіб, Львів – 49, Дніпропетровськ – 14, Івано-Франківськ, Черкаси – по 8, Донецьк – 6, Хмельницький – 4, Одеса – 3, Чернівці – 5, Чернігів, Харків, Дніпродзержинськ – по 2, Умань – 1 делегат [5, с.19-27].

Як видно зі стенограми з'їзду, на ньому розгорнулася жвава і напружена дискусія щодо статусу майбутньої студентської організації: асоціація чи спілка. Позиції делегатів чітко диференціювалися залежно від регіону.

Так, представники Львова наполягали на утворенні асоціації чи конфедерації, натомість кияни вважали за доцільне формування централізованої спілки. Делегати з Західної України аргументували свою позицію тим, що "ми всі занадто різні, щоб

ввігнати в єдиний статут", "краще ми в асоціації прийдемо до висновку, що нам потрібна спілка, ніж ми потім у спілці будемо розбиватися на якісь асоціації". Крім того наголошували на досвіді республік Прибалтики, де немає єдиної студентської організації.

Делегати з Києва, зокрема В. Кириленко, наполягали на створенні спілки, зауважуючи, що в усіх українських вузах в усіх вузах спільні освітні, академічні, соціально-економічні проблеми у студентів.

Представники східних областей висловилися за асоціацію з трьома центрами у Києві, Львові і в одному з міст Східної України [5, с.42,48-50].

Наслідком установчого з'їзду стало утворення двох структур: Української студентської спілки, до якої увійшла переважна більшість ініціативних груп з різних регіонів України, та Конфедерації студентів України, до якої увійшла УСС та організації, що не приєдналися до неї. Найпотужнішою з цих структур було Львівське студентське братство.

Як свідчить програмова декларація, Українська студентська спілка визначалася як "незалежна громадська організація студентства, що веде активну діяльність, спрямовану на захист прав та інтересів студентів, розвиток автономії науки і культури, виховання національної української інтелігенції, демократизацію суспільства та встановлення суверенітету України". У політичному житті УСС виступала за: "заборону будь-яких репресій проти діяльності опозиції; скасування цензури забезпечення дійсної свободи слова; ліквідація державної монополії на засоби масової інформації; скасування паспортних обмежень; законодавчого затвердження плюралізму думок та рівноправності ідеологій; ліквідація державної монополії на засоби виробництва; проведення радикальної економічної реформи; забезпечення суверенітету України" (підкреслено у тексті. – Авт.) [25, с.7].

Після двох невдалих спроб 30-31 березня 1991 р. відбулося злиття двох найвпливовіших на той час в Україні студентських організацій – традиційно "східняцької" Української Студентської Спілки (УСС) і галицького Студентського братства. Об'єднавчий з'їзд УСС і СБ проголосив створення Союзу Українських Студентів (СУС) [29, с.10.]

Влітку 1989 р. Харківська філія Української Гельсінкської Спілки висунула ініціативу про відновлення Спілки Української Молоді, яка нібито існувала у Харкові 1929-1930 рр. Насправді ця інформація не відповідає дійсності, адже ця організація "постала" лише під час сфабрикованого НКВД процесу 1929-30 рр. щодо Спілки Визволення України, у ході якого було навіть зроблено списки молодих людей – членів СУМ, які теж в дійсності не існували. Істинна історія СУМу починається у 1946 р. в Мюнхені, коли Степан Бандера і Провід Українських націоналістів висунули ініціативу створення молодіжної організації при ОУН(б) і вона діяла в діаспорі [13, с.3].

У Львові не захотіли відновлювати стару назву СУМ, демонструючи незалежність від еміграційної "припартійної" організації. Натомість утворилася Спілка незалежної української молоді, яку очолив Ігор Деркач. Групи СНУМ існували в Чернігові, Тернополі, Рівне, Чернівці, Вінниці [19, с.1].

27-29 вересня 1990 р. представники молодіжних організацій України взяли участь у роботі світової конференції СУМ, яка проходила у мюнхенському місті Мюнхені. Делегація налічувала двадцять шість чоловік. Окрім восьми членів СНУМ, туди увійшли представники Товариства Лева, Спадщини, Січі та інших організацій.

Порушувалися важливі проблеми сьогодення: налагодження зв'язків с СУМ, створення структур в Україні, організація шкільних таборів, навчання та праця української молоді за кордоном, комп'ютеризація та технічна допомога; проекти спільних експедицій на схід України, як засобу підняття національної свідомості.

Студентські об'єднання виникали і в регіонах України: Українська народна асоціація «Вільна хвиля» в Одеському політехнічному інституті, Лівий фронт незалежного студентства у Дніпродзержинську, осередок «Друзів української мови» в Київському педагогічному інституті, «Клуб шанувальників української мови і літератури» в Чернівецькому університеті, об'єднання «Просвіта» в Ужгороді, «Громада» в Київському університеті.

Серед країн Центрально-Східної Європи альтернативна студентська організація першою утворилася у Польщі. Специфіка суспільного ладу, традиції демократизму, стійка національна ідентичність, католицька релігія як націоінтегруючий чинник – усі ці фактори стали підґрунтям того, що в Польщі опозиційний рух в цілому значно раніше, ніж в Україні став помітним явищем суспільного буття.

У 1981 р. в Польщі виникло Незалежне об'єднання студентів (NZS). NZS відмовилося від співробітництва зі Спілкою соціалістичної польської молоді та ПОРП. Після реєстрації NZS активно розгорнув міжнародну діяльність. Незалежне об'єднання студентів виступило з ініціативою створення міжнародного студентського інтернаціоналу з тих організацій, що не входять до Міжнародного союзу студентів [2, с.307].

Подібно до України у Чехословаччині студенти університетів, за невеликим виключенням, активну і пряму участь в опозиційному русі виявили, починаючи з 1989 р. Студенти були найбільш уразливі для урядового тиску, оскільки їх могли виключити з університету, позбавивши реальної можливості для майбутнього навчання або кар'єри по закінченню вузу.

Разом з тим, у 1987 р. за участі молоді в Чехословаччині почався процес формування цілої структури т.зв. незалежних ініціатив («Демократична ініціатива», «Чеські діти», «Незалежна мирна співдружність», «Товариство Т. Масарика» та ін.). Загальна кількість цих груп, спрямованих проти режиму "нормалізації", досягла приблизно 20. Більшість з них вели родовід від дисидентського об'єднання «Хартія-77», як в ідейно-організаційному аспекті, так і персонально [17, с.219].

Члени організації «Чеські діти» були серед ініціаторів і організаторів демонстрації 21 серпня 1988 р., яка поклала початок підйому громадянської активності чеського суспільства, що завершився листопадовою "оксамитовою революцією" 1989 р.

Незадовго до листопада 1989 р. у Чехословаччині був організований Центр Студентського Друку і Інформації (STIS), що пов'язував редакторські групи з різних видань факультетів університету, а також незалежна студентська організація Stuha ("стрічка"). Обидві групи деякою мірою контактували з опозицією (зокрема, допомагали розповсюджувати дисидентські петиції), але їх власна діяльність не переходила межі закону, хоч і підходила до неї впритул.

В Угорщині альтернативною молодіжною організацією став ФІДЕС – Союз молодих демократів. Ідея створення такої організації народилася в 1981 р. на зустрічі будапештських студентів, коли, на думку керівництва ФІДЕС, ВКСМ перестав представляти інтереси молодих людей. Тоді ця ідея не здійснилася, але в різних вузах, студентських гуртожитках стали виникати самодіяльні політичні кружки, клуби, які й стали майбутніми низовими структурами союзу молодих демократів. Поступово намітилася тенденція інтеграції цих клубів.

Організаційні збори організації ФІДЕС відбулися в травні 1987 р. 30 березня 1988 р. була заснована Федерація молодих демократів. Хоча розповсюдження громадянських ініціатив в основному спостерігалось в Будапешті, інші університетські центри (такі як Шегед) втягувалися навіть в більш значну опозиційну діяльність.

Через рік ФІДЕС нараховував приблизно дві з половиною тисячі членів, об'єднаних в 50-60 первинних організацій, щоправда, половина з яких діяла в Будапешті. Біля її витків стояло декілька десятків студентів-активістів і студентського об'єднання Коледжу права імені Іштвана Бібо під керівництвом Віктора Орбана, Габора Федора, Тамаша Дейча та інших. Основними проблемами, що цікавили членів цієї організації, були політична реформа, протест проти строкової військової служби тощо [34, р.145].

В «Заяві про створення ФІДЕС» був декларований намір об'єднати політично активні угруповання, які підтримували радикальні реформи, а метою діяльності союзу проголошувалась побудова нової Угорщини зі змішаною економікою, де пропорції приватної, колективної й державної власності регулюються економічною раціональністю. За результатами дискусії про політичну програму головною метою ФІДЕС проголошувалась правова держава, у якому б змогли знайти своє вираження погляди й інтереси вільно створюваних політичних партій і організацій [2, с.316].

Специфікою Болгарії та Румунії є той факт, що в силу нерозвинутої громадянського суспільства молодіжні організації там інституціонувалися лише після падіння комуністичного ладу.

У Болгарії у листопаді 1989 р. у Софійському університеті ім. Клімента Охридського було створено Незалежне студентське товариство, яке в програмній декларації виступало за більш швидкий і рішучий демонтаж командно-адміністративної системи і захист демократії у вузах [2, с.322].

Отже, вже на етапі становлення опозиційних молодіжних організацій відчутною є головна і принципова відмінність. Якщо для студентства країн Центрально-Східної Європи проблеми освіти, демократизації навчання, військової повинності, поліпшення соціально-економічного становища сполучалися з широкими питаннями демократичних прав і свобод, то в умовах української бездержавності (чи формально-юридичної української радянської державності) вирішення вищезазначених проблем чітко детермінувалося здобуттям Україною незалежності.

Національно-визвольне забарвлення молодіжного опозиційного руху найгостріше проявилось під час голодування українських студентів 1990 р. на площі Жовтневої революції. Ця акція стала апофеозом руху українських студентів і отримала назву "революція на граніті" [20] або "студентська жовтнева революція" [1]. Тоді молодіжні організації «Української студентської спілки» та «Львівського братства» ініціювали масштабний протест, в якому молодь рішуче виступила з вимогами політичного характеру, серед яких: дострокове припинення повноважень Верховної Ради та призначення нових виборів на багатопартійній основі; націоналізація майна КПУ та ЛКСМУ; недопущення підписання союзного договору; рішення про проходження військової служби виключно в межах республіки; відставка Голови Ради Міністрів В. Масола. Акція, хоч і завершилася половинчастим успіхом, стала суттєвим каталізатором і передвісником проголошення української незалежності 1991 р.

Студентське голодування є безпрецедентним явищем не тільки для України, але й для країн Центрально-Східної Європи. Враховуючи, що ця форма висловлення суспільної незгоди з суспільно-політичною ситуацією немає прямих аналогів у досліджуваних країнах та з огляду на достатню розробленість проблеми в історіографії, зосередимося лише на кількох ключових моментах.

Проведення студентського голодування спиралося, безперечно, на вдалі приклади участі студентів у поваленні тоталітарної влади у країнах Центрально-Східної Європи. Ці приклади мали стати аргументом для молоді, переконати її у можливості успішно перемагати режим.

Напередодні голодування Київська організація Української студентської спілки розповсюдила листівку: "Молодь в усі часи була авангардом громадських рухів,

каталізатором суспільства. Студентство було в перших лавах виступів проти тоталітаризму в Чехословаччині та Болгарії, Румунії та Польщі. Виборена нами свобода сяє і для нас. Не личить відсиджуватися у закутках і байдуже спостерігати за несміливими потугами ще незрілої демократії” [20, с.17].

Подібного змісту була й листівка Координаційної ради Української студентської спілки “Потрібні перевибори Верховної Ради на багатопартійних засадах навесні 1991 року. Всюди у світі – в Чехословаччині і Польщі, Угорщині молодь була рушієм і авангардом демократичних сил. Настав наш час” [20, с.61].

Приклад країн Центрально-Східної Європи постав і при підбитті підсумків студентського голодування. Як згадував О. Доній, “тоді ми надали Україні шанс піти шляхом країн Східної та Центральної Європи. Заворушення студентів в Європі були у 1989 році. “Оксамитова революція” в Україні – у 1990 р. Тобто різниця лише рік. А сьогодні прірва між нами і країнами Східної та Центральної Європи тільки збільшується. І якщо політика тоді була вірою та ідеєю, то сьогодні політика – це бізнес, гроші і влада” [20, с.90].

Констатуючи унікальність і резонанс “революції на граніті”, на думку українських соціологів І.М. Гавриленко, П.В. Мельник, М.П. Недюхи, є підстави вважати акцію голодування типовою для характеру і профілю протестуючих дій, притаманних студентському руху як глобальному соціальному явищу. Зокрема, демонстративне подання своїх вимог, орієнтованість на телебачення і засоби масових комунікацій, активне вербальне оформлення та інтенсивне психологічне забарвлення, театралізованість (сценічність) політичних дій, пошук схвалення у навколишнього середовища і певна ситуативна залежність від нього, недовготривалість і непослідовність акції, нехтування повсякденною політичною роботою в буденних умовах і поза натовпом співчуваючих глядачів. Як тільки ці передумови зникли, студентський протест різко пішов на спад [3, с.258].

Важливим питанням, що постає в контексті молодіжного опозиційного руху, – його самостійність. Чи не є молодь керованою та маніпульованою з боку окремих осіб чи структур, чи не виконує вона волю “дорослих” політиків?

У партійно-радянській періодиці і в частині громадської думки поширювалися думки та чутки про те, що за студентським голодуванням жовтня 1990 р. стоять, за різними версіями, західні держави, депутати Народної ради, РУХ. Віталій Масол взагалі оцінював: “ніякого справжнього голодування тоді не було, а вся акція була оплачена із Заходу, в тому числі з діаспори” [20, с.96].

Насправді, з моменту, коли студентські активісти вперше оприлюднили ідею проведення політичного голодування (це відбулося на Запоріжжі, в серпні 1990 р. під час святкування 500-річчя українського козацтва), вони не розраховували на допомогу націонал-демократів та демократичної частини; голодування готували самі студентські братства різних міст України [16, с.16].

Твердження про інспірування заходу депутатами Народної ради розбивається через той факт, що хоча частина з демократичної меншості (народні депутати Степан Хмара, Левко Горохівський, Володимир Колінець, Олександр Гудима, Марія Куземко) брала участь у студентських акціях, виборювала право на прямий телефір для оголошення вимог студентів, у цілому між молоддю і депутатами Народної ради виникла певна прірва. Депутатів демократичної Народної ради налякав ступінь рішучості молоді. Як згадував пізніше В. Кириленко: “Прикро мені говорити, але націонал-патріоти, які повинні були підтримати студентів, були проти переобрання Верховної Ради” [20, с.86]. Можливо, у декого з демократів виникли побоювання, що їх не переоберуть.

Ні до чого не привели й намагання слідчих органів після завершення голодування “прив’язати” справу Хмари до голодування і вивести “ідейних наставників” в особі РУХу. Як зазначалося у виданні «Рух-прес», ідилічні взаємини

між Рухом та УСС існують, мабуть, лише в уяві слідчих. Серйозні розходження між ними почалися ще під час голодування. Основну вимогу студентства – розпуск та перевибори Верховної Ради – підтримали далеко не всі представники Руху. Це зумовлено, вважає УСС, відсутністю в Руху чіткої концепції державної розбудови України та неготовністю його до виборів. Тому "село Рудне, Вербівка нам надавали допомогу більшу, аніж увесь Секретаріат Народного Руху", – відзначив у своєму виступі на 3'їзді Руху лідер УСС, а також поклав на Рух відповідальність за те, що "молодіжні організації досі не мають свого приміщення, не відчувають ніякої практичної допомоги" [23, с.12].

Однак, описане дистанціювання в демократичному таборі між молоддю та старшим поколінням не є суто українською вадою. Досвід країн Центрально-Східної Європи свідчить, що подібні проблеми були характерними і для цих суспільств.

У Чехословаччині студенти прийняли рішення про проведення демонстрації 17 листопада 1989 р. самостійно, принципово не підключаючи до цієї акції "професійних революціонерів" [33, с.243], як вони їх іронічно називали. Лідери традиційної опозиції очолили громадськість лише на завершальному етапі, коли особливо придався їх політичний досвід, міжнародний авторитет, демократичні переконання [19, с.128].

Саме студентам належала безкомпромісна вимога негайної відставки державних та партійних керівників, відставки уряду і негайної ліквідації закріпленого в Конституції положення про керівну роль партії. Ці вимоги означали демонтаж "режиму нормалізації". Співставлення вимог, висунутих Громадянським форумом і студентами в, показує, що частина студентства, що формулювала свої програми в радикальному ключі, продовжувала "підтягувати" Громадянський форум до настроїв і вимог "вулиці" [7, с.220,225-226].

Вимоги студентського руху в Словаччині демонстрували подібність із програмними установками пражських студентів. Однак у Словаччині організація «Громадськість проти насилля», на відміну від Громадянського форуму, серед пріоритетів офіційно висувала ліквідацію керівної ролі компартії в суспільстві, тим самим випереджаючи на "півкроку" починання Громадянського форуму чи, принаймні, як справедливо зазначає чеський історик В. Пречан, "не відстає від них" [Цит. за: 7, с.290].

Характерна риса молодіжних опозиційних груп 1980-х рр. у Чехословаччині – радикальна прямолінійність і неприйняття тактичного компромісу. Їх радикалізм змусив дисидентів залишити законспіровану на приватних квартирах «Хартію-77» і вийти на вулиці. Радикалізм чеських студентів виявився і в тому, що вони наполягали на необхідності радикальної відмови від старого режиму, у т.ч. й від контактів з колишніми дисидентами, які вступили в переговори з представниками влади [39, р.120].

У Польщі покоління молоді, що росло під час військового стану, стало відмовлятися від ідеї ненасильницької боротьби – одного з основних компонентів духу Солідарності [41, р.126]. Тому студентська аудиторія виявилася в Польщі набагато радикальнішою "поміркованого крила" Солідарності, що виступало за діалог з владою. Тож Адам Міхнік вже через декілька місяців після підписання Гданських домовленостей 1980 р. ризикував стати непопулярним, коли він виклав сутність своєї позиції студентам: "Можна поставити собі питання: де ж кордони, які не можна переходити?... Мені здається, вони визначені цілою низкою факторів: по-перше, міжнародним становищем, тобто належністю Польщі до варшавського Договору. Існує вірогідність, що спроба видозмінити систему викличе інтервенцію. По-друге, польською політичною владою. Соціальний рух сьогодні повинен намагатися обмежити цю владу, контролювати її, примусити її піти на поступки в сфері демократичних свобод, але ніколи не повинен її зруйнувати" [2, с.308].

Перед радикалізмом польської молоді, що виявлявся через її постійні зіткнення антирадянського характеру на вулицях Кракова та Гданська, «Солідарність» виявилася безпомічною.

Лех Валенса 14 квітня 1989 р. вимушений був заявити, що "Польща не належить тільки декільком цим крикунам, а нам усім", маючи на увазі протести невдоволеної, нетерплячої і по-своєму розчарованої молоді. Публіцист А. Павляк у «Gazeta Wyborcza» 12 липня 1989 р. писав з цього приводу: "Я не їх ровесник... Я повністю усвідомлюю небезпеку, яку може створити для нас їх діяльність. Але думаю, що мій підхід до цього був би дещо іншим, якщо б мені було стільки ж років, скільки їм. Не виключено, що тепер я був би серед них... Цього я не знаю... Пояснювати їм сьогодні, що вони чинять погано, використовуючи каміння замість аргументу – непереконливо. Вулиця – це не підходящий форум для обміну аргументами. До того ж протягом багатьох років їх привчила влада. А іншого форуму їм не дали" [35].

У «Солідарності» виникли певні труднощі й через питання, пов'язані з реєстрацією Незалежного об'єднання студентів (NZS). Заявка на його реєстрацію, подана у квітні 1989 р., викликала певні сумніви юридичного характеру у зв'язку з положенням статуту, який передбачав право на страйк. Це суперечило діючому закону про об'єднання, а також закону про вищу освіту і регламент навчання, на що звернув увагу Воєводський суд у Варшаві. У зв'язку із непоступливістю суду 29 травня під гаслом «Нам потрібна реєстрація, а не конфронтація» молодь почала безстроковий страйк у вищих навчальних закладах Любліна, Гданська, Катовіці і Варшави.

Для «Солідарності» питання NZS було дуже важким. В цьому випадку відбулося зіткнення принципу "правової держави" з ситуацією, коли організація, що боролась зі спільним противником, – вимагала порушення закону.

Зусилля «Солідарності», спрямовані на те, щоб схилити студентів піти на поступки, вони сприйняли як прояв нелояльності, зрадництва їх інтересів. Небезпека втратити "антикомуністичного" союзника у виборчій боротьбі схилила «Солідарність» до того, щоб відмовитися від нейтралітету і висловити протест у зв'язку з відмовою суду зареєструвати NZS. Лех Качинський, член президії «Солідарності», заявив: "Хоча «Солідарність» і дотримується іншої думки відносно страйків NZS, ми все ж повинні взяти до уваги стремління студентів. «Солідарність» обіцяє підтримувати вимоги легалізації NZS у такій формі, як того хоче молодь" [36].

Зрештою, у вересні 1989 р. спір, що продовжувався декілька місяців, остаточно вирішив Верховний Суд, який визнав можливою реєстрацію NZS, хоча в діючому законодавстві (закон про громадські об'єднання і закон про вищу освіту) він не знайшов положень, які б дозволили союзу проводити страйк. Однак право це суд обґрунтував традицією студентського руху, статутом 1981 р., преамбулою закону про громадські об'єднання, де міститься посилання на Загальну декларацію прав людини і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, що допускають право на страйк. Суд також взяв до уваги рекомендацію міністра освіти від 22 серпня, а також тлумачення положень закону про громадські об'єднання, підготовлені Генеральним прокурором 31 серпня 1989 р.

Радикалізм молоді виявився і під час створення спеціальної парламентської комісії у Чехословаччині з метою розслідування подій 17 листопада, яка згодом стала певним чином Комітетом державної безпеки, сконцентрувавши увагу на т.зв. "очищенні". Більшість студентів і молоді в цілому, будучи членами цієї комісії, виявляли особливе бажання покарати поборників старого режиму і зневажливо відносилися до правил доказів, належного процесу і прав обвинувачених.

Отже, молодь, студенти в тому числі, виявляючи свою опозиційність до влади, намагалися дистанціюватися від традиційної "дорослої" опозиції. Певною мірою це

пояснюється проблемами "батьків і дітей", коли діти не сприймали громадської позиції батьків, яка докорінно відрізнялася від задекларованої ними у приватному житті.

Властивою молодіжному рухові була посилена увага до різноманітних символів, героїзації минулого. Ці риси є цілком закономірними складовими національного міфу. Для бездержавної України особливого значення набувало підкреслення тягlosti опозиційної боротьби молоді, її зв'язок з визвольним рухом національних героїв минулого, чиї імена тривалий час знаходилися в лещатах цензури.

Так, український правозахисник Олекса Тихий наголошував: "Символічно, що сьогоднішня молода генерація по суті справи продовжує і розвиває ту боротьбу, що її вели Українські Січові Стрільці, бійці УГА. Ту боротьбу, що її вели бійці армії УНР, герої-крутивці зі Студентського куреня, ту боротьбу, яку українська молодь вела після падіння УНР в умовах польської та більшовицької окупації, яку пізніше в лавах ОУН-УПА вони продовжували проти німецьких та московських наїздників" [28].

М. Горинь на установчому з'їзді УСС зазначав: "Студентство завжди було силою могутньою, і якщо ви звернете свій погляд у минуле, то молодий Франко наприкінці ХІХ ст. видавав свій журнал «Друг», а потім «Громадський друг», а згодом цілу серію журналів" [5, с.36].

Для країн Центрально-Східної Європи символи мали інше забарвлення, пов'язані з радянським режимом. У 1969 р. на знак протесту проти радянського вторгнення здійснив суїциду шляхом публічного самоспалення чеський студент Ян Палах. Він вимагав скасування цензури і заборони чеського журналу Zpravy. Цей акт був високо символічним, він стимулював дух національного спротиву і дав країні мученика. Паласа порівняли з протестантським мучеником Яном Гусом, що був спалений у 1415 р. за свої єретичні погляди [34, р.81]. Через 20 років після трагічної загибелі Яна Палаха і двадцятую річницю радянського вторгнення на Вацлавську площу прийшли тисячі демонстрантів і відбулася антиурядова демонстрація, організована двома товариствами молодих активістів: Незалежна ініціатива за мир (Nezavisle Mirove Sdnlml) і Чеські діти. Ця подія стала прологом масових студентських виступів, що привели до повалення комуністичного режиму в Чехословаччині.

Аполітичним символом для польської опозиційної молоді стала постать Джона Леннона. У 1988 р. була створена незалежна асоціація – «Клуб на підтримку миру імені Джона Леннона». Його метою була робота за мир на планеті в цілому, за права людини у Чехословаччині, а також за вільну культурну діяльність. 8 грудня 1985 р. на п'ятнадцяту річницю смерті на острові Кампа (Чехія) зібралась група спочатку з 200 чол., яка потім розширилася до 1000 учасників. Вони вимагали свободи і миру, вимагали припинення позиціонування ядерних боєголовок, як у Західній, так і в Східній Європі [34, р.98].

Аналізуючи форми і методи діяльності молодіжного опозиційного руху, можна виділити такі з них, що відрізняються кумедністю, театральними ефектами, сатирою.

Однією з таких акцій Української студентської спілки стало проведення 17 листопада 1990 р. безпрограшної лотереї, в якій брала участь молодь Києва, граючи комсомольськими квитками. У такий "грайливий" спосіб УСС прощалася з комсомольським минулим [5, с.107].

Іншим подібним заходом стала акція СНУМ на річницю з дня народження В. Леніна, коли була організована "оригінальна" виставка плакатів з портретами Маркса, Енгельса, Леніна. Їм видряпали очі й вставляли зірки та комсомольські значки [8].

У Варшаві зняття пам'ятника Феліксу Дзержинському на площі його імені 16-17 листопада 1989 р. проходило у вигляді пікніка [37, р.50].

Чехословацька молодь створила власну організацію, яку назвали «Товариство для більш веселої сучасності». У річницю введення іноземних військ у Чехословаччину 1968 р. вони запустили у плавання по Влтаві бутафорського кита на знак «Вітання вторгненню китів».

10 грудня 1989 р. закінчилися щоденні, розпочаті ще 1 травня, пробіжки по вулиці Політв'язнів (їх ідея була така: "ви за нас сидите, ми за вас побігаємо"). Студентський крос збігся з днем подання у відставку президента Г. Гусака і формуванням коаліційного уряду, в якому комуністи вже не мали більшості. А напередодні цього дня студенти-активісти відправилися у село Безправи на закладання каменю на честь заснування музею Безправ'я [2, с.325].

У листопаді 1989 р. у Києві був започаткований унікальний рух, в основу діяльності якого було покладено гротескне висміювання радянських умов життя з його поклонінням вождям та ідолам, суцільною уніфікацією, відсутністю опозиції тощо в образі ідеології Чучхе – офіційної ідеології Кореїської Народно-Демократичної Республіки (Північної Кореї).

Серед найбільш відомих заходів руху можна виділити урочисту церемонію покладання до червоного прапора біля Київської міськради "революційної квітки Кімченірхви" (названої на честь Улюбленого Керівника товариша Кім Чен Іра і обов'язкової для вирощування у кожній північнокорейській сім'ї). Або "обстріл" зі славетної меморіальної арсенальської гармати (з допомогою петард) Верховної Ради, що "продалася буржуазним націоналістам"... Або вітання початку роботи одного з останніх, іще "радянських" з'їздів КПУ, коли закиданих серпантинном і конфетті делегатів чучхейці зустрічали величезним плакатом: «Рішення з'їзду схвалюємо і вітаємо!» (це притому, що з'їзд іще не розпочався і, відповідно, ніяких його рішень і близько не було)... [30].

Осередок організації в КДПІ ім. Драгоманова виходив з ідеєю створенню фонду «Некрофіл». Активісти фонду, некрофіли, будуть активно співпрацювати з комітетами захисту пам'яті Леніна, і що найголовніше, на кошти фонду ми будемо організовувати поїздки студентів до Москви, щоб вони мали змогу відвідати Мавзолей Леніна і віддати шану улюбленому тілу. Крім того ми плануємо розпочати збір підписів за перейменування м. Києва в Ленінград [32, с.4].

Наведені приклади свідчать, що українська молодь, як і молоде покоління більшості країн Центрально-Східної Європи (за винятком Румунії, де реалізувався силовий сценарій антитоталітарної революції) прагнула привернути увагу мирними засобами. У результаті вдалося уникнути й відкритої силової конфронтації з владою. Вбачаємо в цьому європейську модель, яка, наприклад, різко контрастує з кривавим придушенням виступу китайських студентів влітку 1989 р. на площі Тяньаньмень.

Без сумніву, не для всіх студентів і молоді підрадянських суспільств правда про минуле і пропозиції по-новому будувати майбутнє, яке пропонували опозиціонери, стала одкровенням і покликана до боротьби проти режиму: у багатьох вона викликала рабський страх і реакцію відторгнення. Для частини молодішої генерації інші чинники (сімейне виховання, соціальне середовище тощо) справили визначальний вплив на формування їх свідомості.

Однак активна участь студентів у процесі суспільних змін сприяла не тільки зміні політичного, соціального і економічного ландшафту в країнах Центрально-Східної Європи, але й і змінила сам молодіжний рух: вивела його з-під керівництва єдиного союзу молоді, зумовила утворення нових студентських структур, формування нових ціннісних і політичних орієнтацій молоді.

Спільною особливістю суспільно-політичного життя на всьому просторі колишнього соцтабору після падіння репресивної системи став той факт, що молодь не виявила активної і прямої участі у процесі політичних перетворень. Як відомо, революції породжують очікування, які не можуть бути цілковито виправданими, тому

не дивно, що розчарування змінює початкову ейфорію. У випадку антитоталітарних революцій 1989 р. та студентського голодування 1990 р. в Україні з часом у молоді з'явилося усвідомлення, що "їх" революцію зрадили або вкрали.

На наш погляд, якщо розглядати цю проблему більш широко, варто виділити кілька чинників світоглядного, матеріального характеру, що зумовили зниження активності молоді у громадсько-політичному житті.

Фундаментальним бар'єром у політичній діяльності серед молоді став культурний фактор. Мова йде про розмитість перспектив і орієнтирів, невміння переорієнтуватись за умов падіння світоглядної моделі періоду реального соціалізму. Очікування того, що тоталітарна держава буде діяти як заступник уже не спрацьовувало.

Крім того, впродовж комуністичного періоду активісти опозиційних рухів були залучені до протесту і деструктивної діяльності, що стало привабливою формою мобілізації сил і спротиву. Привабливість цих видів діяльності істотно впала після 1989 р., коли ціна громадянської мужності впала і "пряма дія" більше не провокувала серйозних репресій. Але політична діяльність – поява нових структур і політичних інститутів – потребувала переорієнтації менталітету у бік конструктивної, творчої дії. З'явився особливий "ветеранський синдром". Поки зачіпалися екологічні питання, вони продовжували в основному цікавитися цим – проти чого вони можуть повстати, тобто самим актом протесту, а не бажанням змінити навколишнє середовище. Лідер однієї з популярних рок-груп виразив це таким чином: "Ми цікавимося тим, чого не любимо, ми співаємо про те, що нас ранить, а не про те, що ми особливо любимо".

Прагнення відчутти захоплююче відчуття, коли кожна дія творить історію, пережити дивовижну атмосферу, яка супроводжує кожен революцію – ці психологічні особливості спричинили певний депресивний стан, який молодь відчула після декількох місяців по тому, як вони зрозуміли, як важко зорієнтуватися в новій післяреволюційній атмосфері.

Необхідність заробляти гроші у більш складних умовах змусила молодих людей, включаючи тих, хто відігравав лідируючу роль у суспільних і політичних рухах, спрямувати вільний час і енергію у бік від політичної кар'єри. Високі платежі за житло, загроза безробіття, економічні труднощі, пов'язані з утворенням сім'ї, необхідність конкурувати на ринку праці – усе це призвело багатьох видатних учасників молодіжного руху до припинення або скорочення своєї діяльності.

Також слід відзначити, що ставлення до політики як неетичної, нещирої діяльності, такої, де задоволення особистих амбіцій переважає над спільними інтересами було сформовано під впливом реального соціалізму і автоматично перенесено на період трансформаційних перетворень [39, р.149].

Після проведення демократичних виборів стали помітними певні протиріччя між старшими політичними силами та тими представниками молодіжного руху, що потрапили, так би мовити, в сферу великої політики, частина депутатів, обраних від демократичного табору, піддалася конформістським настроям і почасти втратила той радикалізм, що, на думку їхніх молодших товаришів, був конче необхідним для швидкого і рішучого проведення політичних і економічних реформ.

Однак, як слушно зазначають чеські дослідники Л. Конвічка и Я. Каван, охарактеризований процес є нормальним явищем транзитного періоду. На зміну "позаюридичній активності" приходять, наскільки це можливо, практика звичної процедури розв'язання проблем шляхом плюралістичного політичного процесу [31, р.167]. Відповідно, драматичний "занепад" молодіжної активності не повинен бути підставою для хвилювання, він є закономірним наслідком появи нормальної політичної практики.

Напрямами подальшої розробки розглядуваної проблеми є розширення критеріїв компаративного аналізу, зокрема висвітлення питання формування цінностей та ролі освіти у визріванні і реалізації опозиційного потенціалу молоді.

Джерела та література

1. Бойко О.Д. Чому не перемогла в Україні жовтнева революція 1990 року? // Література та культура Полісся. – Ніжин: НДПУ, 2002. – Вип. 20. – С. 262-268.
2. Вознесенская Л.О. Студенчество стран Восточной Европы в процессе общественных перемен, 70-е – 80-е гг. : дисс... доктора ист. наук. – М., 1995. – 457 с.
3. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток / Державна податкова адміністрація України; Академія держ. податкової служби України. – К., 2001. – 484 с.
4. Головонько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історично-політологічний аналіз основних періодів). – К.: А.Л.Д., 1997. – 160 с.
5. Доній О., Синельникове О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989-1999). – К.: Смолоскип, 1999. – 324 с.
6. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12>
7. История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. – М.: Наука, 2007. – 397 с.
8. Інтерв'ю з О. Крушем // Музей-архів та документаційний центр українського самвидаву «Смолоскип», ф.72.1
9. Ковтун В.Г. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 1999. – 408 с.
10. Коляка І.В. Молодіжний рух як об'єкт наукового дослідження // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології та методики. – К., 1996. – С. 136-137.
11. Корнієвський О.А. Молодіжний рух у в новітній історії України (друга половина 80-х – початок 90-х років) : автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1993. – 25 с.
12. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна і сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.
13. Молода Україна / Видання Львівської організації СНУМу. – 1989. – Листопад. – № 1.
14. Молодежь СССР: Статистический сборник / Гос. ком. СССР по статистике. Информ.-изд. центр, Высш. комс. шк. при ЦК ВЛКСМ. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 255 с.
15. Молодь України: для неї і про неї. – К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993. – 106 с.
16. Мотрук С. Н. Молодежное движение Чехословакии в 70-е – первой половине 80-х годов : автореф. дисс... канд. ист. наук. – К., 1992. – 20 с.
17. Мотрук С.Н. Антитоталитарное движение чехословацкой молодежи в конце 80-х годов // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20–80-е годы XX века). – Харьков, 1995. – Т. 2. – С. 217-224.
18. Население мира: Демографический справочник. – М.: Мысль, 1989. – 447 с.
19. Новак-Каляева Л.М. Роль молодіжного та студентського демократичного руху в революційних подіях у Чехословаччині (листопад-грудень 1989 р.) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2005. – № 528. – С. 123-128.
20. Островський І., Чернетко С. Великий злам: Хроніка "революції на граніті" 2-17 жовтня 1990 року. – К. : Агентство «Україна», 2000. – 122 с.
21. Пашиніна Т.С. Молодіжний рух в Україні в другій половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2004. – 19 с.
22. Пашиніна Т. С. Виникнення демократичного молодіжного руху в Україні (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К., 2003. – Вип. 20-21. – С. 426-447.

23. Переможців не судять? // Рух-прес [Матеріали для газет]. – 1991. – березень.
24. Перша нарада Спілки Незалежної Української Молоді // Новий шлях: Український тижневик (Торонто). – 1990. – 20 січня. – Ч. 3.
25. Програмова декларація Української студентської спілки (УСС) (витяги) // Вибір: Видання Відділення Народного Руху України за перебудову в Київському університеті. – 1989. – Число 10.
26. Свистович М. Чого ми хочемо? // Українське студентство: Орган Київської Крайової організації УСС. – 1990. – Ч. 1.
27. Скловський І.З. Робітнича молодь в етносоціальних зрушеннях українського суспільства: (70-ті – початок 90-х років ХХ століття) / Кіровоградський держ. технічний ун-т. – Кіровоград, 2001. – 379 с.
28. Тихий О. Молодь і національно-визвольний рух в Україні // Музей-архів та документаційний центр українського самвидаву «Смолоскип», Ф.17Н.
29. Уколов В. Шарварок у студентському сімействі // Рух-прес [Матеріали для газет]. – 1991. – Ч. 6. – Квітень.
30. Україно наша чучхейська... // Дзеркало тижня. – 2004. – № 34 (509). – 28 серпня – 3 вересня.
31. Хрещені бюрократією // Українське слово (Париж). – 21.01.1990. – Число 2505.
32. Хто стане некрофілом (або вперед до перемоги Комунізму) // Вставай: Видання демократичних спілок КДПІ ім. М. Драгоманова. – 1991. – Вересень.
33. Чехия и Словакия в ХХ веке: очерки истории: В 2 кн. / Под ред. В.В. Марьиной. – М.: Наука, 2005. – Кн. 2. – 558 с.
34. Falk B. The dilemmas of dissidence in East-Central Europe: Citizen intellectuals and philosopher kings. – N.Y.: CEU Press; Budapest: CEU Press, 2003. – 479 p.
35. Gazeta Wyborcza. – 12.07.1989.
36. Gazeta Wyborcza. – 2-4.06.1989.
37. Janowski K. Rok 1989 w mlodziejowej ekspresji politycznej // Acta Universitatis Wratislaviensis. – Wroclaw, 2000. – No 2179: Politologia. – N 26. – S. 39-55.
38. Konvička L., Kavan J. Youth movements and the Velvet Revolution // Communist and Post-Communist Studies. – Los Angeles, 1994. – Vol. 27. – N 2. – P. 160-176.
39. Special feature: Youth activism in the East European transformation / Ed. by A.W. Tymowski // Communist and post-communist studies. – Los Angeles, 1994. – Vol. 27. – N 2. – P. 115-192.
40. Szabo M. Felsookatas-politikai tiltakozasok, mint az egyetemi hallgatok erdekervenyesitesenek formai // Tarsadalmi szemle. – Bp., 1997. – 52.evf., 1.sz. – 62-75.old.
41. Tymowski A. Youth activism in the East European transformation // Communist and Post-Communist Studies. – Los Angeles, 1994. – Vol. 27. – N 2. – P. 115-124.

Резюме

Стаття присвячена аналізу ролі та місця молоді в опозиційному русі в Україні й країнах Центрально-Східної Європи в другій половині 1980-х – 1991 р. За допомогою порівняльного аналізу розглянуто становлення альтернативних студентських організацій, форми і методи їх боротьби. Підкреслено національно-визвольний характер українського молодіжного руху, його роль в транзиті від тоталітаризму до демократії.

Summary

The article deals with analysis of role and position of youth in opposition movement in Ukraine and other countries of Central and Eastern Europe in the 2nd half of 1980s – 1991. Comparative analysis is used to view development of alternative student organizations as well as forms and methods of their struggle. It underlines a national-

liberation nature of youth movement in Ukraine and its role in transition from totalitarianism to democracy.

УДК 94(477.72) "1817/1829"

Ю.О. Коник

ПАВЛО БЛАЖЕЙОВИЧ ГРЕЧИНА – ХЕРСОНСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ ЗЕМЛЕМІР (1817-1829) ТА АРХІТЕКТОР (1822-1824)

Останніми роками в українській історичній науці спостерігається підйом історико-біографічного напрямку у дослідженнях. Відомий львівський історик Ярослав Грицак, характеризуючи одну зі своїх останніх книжок, зазначив, що за характером вона є біографією, а за жанром – мікроісторією, і що між цим немає аж такого великого протиріччя. Він стверджує, що мікроісторія як жанр саме з біографією і виникла – але з біографією особливого роду: "простих малоосвічених людей (селян, мельників, проститутток, монахів та ін.), про яких ніхто ніколи б не дізнався, якби їхні життєві історії не віднайшли в архівах пізніші дослідники" [1, с.11].

Херсонський губернський землемір Павло Блажейович Гречина, як нам видається, є дуже показовою фігурою для розгляду його життя як на фоні малих спільнот (селян-переселенців, колоністів, місцевих поміщиків тощо), так і державних структур імперії, що знаходилася у звичному для себе стані постійного руху до природних кордонів, для спроби показу співвідношення між особистим і суспільним у творенні нового, особливого регіону імперії – Новоросії. Мультикультурний і мультинаціональний простір колишнього "Дикого поля", потім козацького "Великого лугу" облаштовував представник старовинного польського дворянського роду, занесеного до родовідної книги Волинської губернії, що ревно служив на славу Російської імперії.

Усе це дає нам необхідні підстави для повідомлення, яке може бути цікавим не лише тим, хто спеціально займається історією землевідведення і землекористування у південних степах.

Дослідження базується на вивченні архівних документів з фонду Херсонської губернської креслярні, який зберігається у державному архіві Херсонської області. Насамперед це оригінали приписів херсонського військового та цивільного губернаторів, указів Херсонського губернського правління та Херсонської казенної палати, оригінали та чернетки приписів Гречини повітовим землемірам та їхніх рапортів, листування з різноманітними державними установами, органами самоврядування, військовими частинами тощо. На основі вивчення цього документального комплексу і зроблено спробу відтворити херсонський період життя та діяльності Павла Гречини на тлі суспільних реалій тієї епохи.

Про дохерсонський період життя Гречини можемо дізнатися з чернетки його формулярного списку, складеного у січні 1829 р. [2, арк.24зв.-26зв.]. На той час йому виповнився 41 рік – отже, народився він приблизно у 1787 р., імовірно, у Волинській губернії. Навчався у Волинській гімназії – славетному навчальному закладі в м. Кременець на Волині, в якому навчалися переважно поляки та який згодом став основою Київського університету імені Святого Володимира. Заснував гімназію у 1805 р. на базі колишнього єзуїтського колегіуму польський магнат, громадський діяч та головний інспектор (візитатор) шкіл та училищ Київської, Волинської та Подільської гімназій Тадеуш Чацький. Він запросив викладати до свого дітища видатних європейських вчених того часу, і завдяки цьому Кременецька гімназія у перші ж роки свого існування стала одним з найпрестижніших освітніх центрів як у західних губерніях Російської імперії, так і в Польщі. Система викладання та